

ДИНАМІКА ОБРАЗУ «Я – МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІОНАЛ» ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СТУДЕНТІВ – УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті зроблено оцінку динаміки образу «Я – майбутній професіонал» під час навчання студентів, шляхом порівняння семантичних універсалів, що описують цей образ у розрізі курсів навчання та семантичної універсалії учителів, які вже працюють у школі.

Ключові слова: професійна ідентичність; професійне навчання; професійний розвиток; професійна самосвідомість; професійна спрямованість; професіоналізм; професіонал.

In the article the estimation of dynamics of appearance is done «I is future professional» during the studies of students, by comparison of semantic presentations that describe this appearance in the cut of courses of studies and semantic presentations of teachers which already work at school

Key words: professional identity, professional studies, professional development, professional self-consciousness, professional trend, professionalism, professional, identification.

Процес розвитку професійної ідентичності майбутніх учителів початкових класів відбувається в умовах інформаційної революції соціально-економічної кризи суспільства, розширення соціальної самостійності та ініціативи молоді. Це зумовлює критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формує нові уявлення про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства, призводить до переоцінки як загальнолюдських, так і професійних цінностей, оскільки нова ситуація в суспільстві змінює і традиційне ставлення до багатьох професій. Особливо це стосується професії вчителя початкових класів, престиж якої значно знизився.

За останні десятиліття проведено низку досліджень, в експерименті брали участь студенти. У цих роботах вивчалися аспекти: психологічні особливості вибору професії (О. Б. Полякова), формування професійної самосвідомості (Е. Н. Ахметшина), формування професійної спрямованості (А. Р. Мусалаєва), розвиток професійної самоактуалізації (А. В. Шілакіна), розвиток професійно важливих властивостей у процесі навчання у ВНЗ (С. В. Тарасов), розвиток суб'єктності в процесі самостійної навчальної діяльності (А. Ф. Березін), мотиваційні ресурси професійно-особистісного розвитку (С. С. Чеботарьов), розвиток індивідуального стилю навчально-професійної діяльності (І. В. Завгородня), професійна самосвідомість студентів технічних університетів (Н. І. Машченко), особ-

ливості формування Я-концепції в професійному становленні особистості (В. О. Швидкий), питання корекції Я-концепції (С. Б. Кузікова)

Метою нашої роботи є оцінка динаміки образу «Я – майбутній професіонал» упродовж навчання студентів за спеціальністю учитель початкових класів шляхом порівняння семантичних універсалів, що описують цей образ у розрізі курсів навчання та семантичної універсальності вчителів, які уже працюють у школі.

Ми обрали студентів педагогічного факультету денної форми навчання (за спеціальністю «Учитель початкових класів») Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника I, III та V курсів. Вибірка складала 228 студентів, з них: I курс – 65 студентів, III курс – 83, V курс – 80, а також 78 учителів початкових класів (з досвідом роботи до п'яти років).

За допомогою методів психосемантики нами здійснювалося дослідження образу «Я – майбутній професіонал» з використанням спеціалізованого бланку оцінки професіонала (за В. П. Серкіним) [6]. Для вчителів форма опитування мала перспективний характер – «Я» через 10 – 15 років. У контексті нашої проблеми ми вивчали також розподіл рівня самооцінки себе як професіонала, студентів випускників стаціонару та учителів-початківців. Ми застосовували критерії Вілконсона для визначення розходження між позицією Я як професіонал тепер та ідеалом професіонала. Для визначення коефіцієнта кореляції ми застосовували методику Спірмена.

Семантична універсальність першокурсників образу «Я – майбутній професіонал» містить поняття, які описують властивості, що більшою мірою пов'язуються з процесом набуття знань і умовами успішного навчання. Натомість групова семантична універсальність, що описує груповий портрет «Я – майбутній професіонал» студентів-третьокурсників відрізняється наявністю характеристик «Цілеспрямований», «Розвивається».

На V курсі групова семантична універсальність образу «Я – майбутній професіонал» ілюструє тенденцію до ідентифікації себе більшою мірою як професіонала, ніж студента, оскільки містить такі дескриптори, як «Працьовитий», «Активний», «Ініціативний», «Розв'язує проблеми» «Корисний». Попри позитивну динаміку показників, що характеризують шкалу «Досвідчений-Новачок», не у всіх випускників за час професійного навчання установилося відчуття впевненості в собі як у майбутньому професіоналові. 50% суджень студентів V курсу перебувають у площині «Новачок» (середнє значення: -0,31). Учителі-початківці за згаданою шкалою оцінюють себе ще вище, ніж студенти-

випускники стаціонару (середнє значення: 0,74). Професійна ідентичність, передбачаючи відповідність людини і професії, включає, зокрема, відчуття людиною компетентності. Отже, актуалізується завдання створення умов для досягнення професійної ідентичності студентів – учителів початкових класів, підвищення впевненості у собі в плані оцінки набутого під час професійного навчання. Встановлена позитивна кореляція між показниками самооцінки за методикою Будасі й шкалою «Вискокочка – Заслужений» у студентів V курсу (0,63 $p \leq 0,05$) та вчителів початкових класів (0,51 $p \leq 0,05$), що свідчить про значимість у механізмі самооцінювання уявлень щодо особистих зусиль, здобутків, власного практичного досвіду.

Таблиця 1

Груповий портрет «Я – майбутній професіонал» студентів-учителів початкових класів за методикою визначення семантичних універсалій

№ п/п	V курс		III курс		I курс		Вчителі	
	Назва характеристики	Оцінка	Назва характеристики	Оцінка	Назва характеристики	Оцінка	Назва характеристики	Оцінка
1.	Працьовитий	2,63	Відповідальний	2,70	Відповідальний	2,91	Відповідальний	3,1
2.	Відповідальний	2,38	Добросовісний	2,43	Добросовісний	2,59	Активний	2,81
3.	Розвивається	2,38	Здібний	2,42	Здібний	2,50	Впевнений	2,91
4.	Активний	2,31	Цілеспрямований	2,32	Уважний	2,38	Здібний	3,0
5.	Впевнений	2,30	Розумний	2,17	Зацікавлений		Добросовісний	2,73
6.	Здібний	2,06	Розвивається	2,09	Розумний		Розумний	2,97
7.	Розв'язує проблеми	2,28					Ініціативний	2,7
8.	Добросовісний	2,13					Цілеспрямований	3,2
9.	Розумний	2,25					Творчий	2,3

10.	Корисний	2,19					Самовдо- скона-	2,5
11.	Освіче- ний	2,13					Самокрити- чний	2,8
12.	Ініціати- вний	1,94					Неконф- ліктний	2,7

Ситуація переходу студентів-випускників до нового соціального статусу професійного вчителя може викликати нову кризу професійної ідентичності. Це пов'язано з підвищенням рівня відповідальності за рішення і дії у професійній сфері, новим соціальним середовищем, новою професійною групою, зіткненням з специфічними реаліями вчительської професії.

Є. Г. Єфремов, М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк експериментально довели, що професійна самооцінка демонструє велику мінливість під час усього професійного шляху людини, у тому числі й під час навчання у ВНЗ [8], [11],[14].

Порівняння рівнів самооцінки студентів-випускників стаціонарної форми навчання з рівнем самооцінки учителів-початківців, які вже працюють за спеціальністю, засвідчило існування додаткового резерву в бік зниження високого рівня самооцінки й стабілізації середнього рівня (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл рівня самооцінки серед студентів-випускників стаціо-
нару та учителів-початківців (у %)**

Рівень самооці- нки	Студенти-випускники стаціонару			Учителі початкових класів		
	Розподіл за рівнем самооці- нки, у %	Середнє значення рівня самооці- нки	Середнє відхи- лення	Розподіл за рівнем самооці- нки, у %	Середнє значення рівня самооці- нки	Середнє відхи- лення
Високий	40%	0. 80	0,12	33%	0. 77	0. 05
Середній	27%	0,47	0,05	47%	0. 46	0,04
Низький	33%	0,20	0,12	20%	0. 15	0,16

Рівень і стабільність професійної Я-концепції, яка сформувалася під час професіоналізації у ВНЗ, безумовно визначатиме якість подальшої професіоналізації.

Велике розходження за методикою Дембо-Рубінштейна визначили ми за критеріями Вілконсона між позиціями «Я як професіонал тепер» та «ідеал професіонала», яке визначається на всіх курсах і з багатьох позицій, тому ми проаналізуємо позиції, що мають низький рівень розходжень, які є винятком із загальної тенденції.

У 2 семестрі така риса професіонала, як «гуманний», різниться з такими, як «Я як професіонал тепер», «організований», «відповідальний», «зацікавлений».

У 6 семестрі риса «гуманний» у позиції «Я як професіонал тепер» найменше розходиться з такими позиціями з «ідеалом професіонала» як «наполегливий», «розумний», «креативний», «відповідальний», «зацікавлений», «компетентний», «тактовний», «працьовитий», «гуманний», «організований». Аналогічні позиції займають такі риси, як «цілеспрямований», «розумний», «тактовний», «працьовитий». «Я як професіонал зараз», вони різняться із ідеальним професіоналом. У VI семестрі відзначається тенденція до збільшення кількості властивостей, що мають низький рівень розходжень між позиціями «Я як професіонал тепер» і «ідеалом професіонала», тобто спостерігається деяка близькість між двома цими позиціями. Отже, ми можемо говорити про процес професійної ідентифікації студентів III курсу (6 семестр).

У 10 семестрі зауважено риси і в позиції «Я як професіонал тепер», з якими виявилися незначні розходження з усіма іншими в «ідеальному професіоналі». Такими рисами є: креативний і гуманний, тобто спостерігається в студентів-п'ятикурсників ідентифікація «Я тепер із професіоналом», «Я – ідеальний професіонал».

У 2 семестрі близькість між позиціями «Я тепер» і «ідеалом професіонала» спостерігається за рисою «цілеспрямований»; у 6 семестрі – «гуманний», «цілеспрямований», «тактовний», «працьовитий»; у 10 семестрі ідентифікація спостерігається за рисами «креативний» і «гуманний». Спостерігаємо наступну тенденцію: починаючи з 5 семестру, йде зміна ідентичності з навчально-академічної на навчально-професійну, студент «цілеспрямований» додає їй, такі як «гуманний», «працьовитий».

Отже, можна зазначити, що на III і на V курсі спостерігається процес ідентифікації, який проявляється у тому, що в студентів 6 і 10 семестрів найбільш ближче розташовані позиції «Я як професіонал тепер» і «ідеал професіонала», що свідчить про те, що прийнята суб'єктом близькість між ідеальною й реальною Я-концепціями є підставою для знаходження почуття професійної ідентичності й підставою для її наступного розвит-

ку. У 6 семестрі ми можемо говорити про навчально-професійну ідентичність, у 10 семестрі закладається професійна ідентичність.

Кореляція між методиками Будассі й Дембо-Рубінштейна така (Ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена, $p < 0,05$).

На I курсі: чим вища професійна самооцінка в студентів, тим менше представлена працьовитість. Чим вища професійна критичність, тим менше подана гуманність.

На III курсі: чим вища професійна критичність студентів, тим яскравіше подана «наполегливість», «розум», «цілеспрямованість», «креативність», «відповідальність», «працьовитість», «організованість». Чим вища професійна самооцінка, тим нижча зацікавленість.

На V курсі: кореляції не спостерігаються.

Загальні тенденції зміни професійної ідентичності за параметрами прийняття себе як професіонала в майбутніх педагогів у період навчання у ВНЗ полягають у такому: спостерігається зниження прийняття себе як професіонала студентами з 2 семестру до 6, в 10 семестрі спостерігається тенденція до його збільшення. У період з 5 до 6 семестру спостерігається значне зниження прийняття себе як професіонала студентами, що свідчить про наявність кризового періоду, що, найшвидше пов'язано з нереалізованістю професійних прагнень з тим, що студенти бачать необхідність у професійних знаннях, але поки їх не мають у силу інших цілей, які були поставлені ними на I курсі. На цьому ж етапі професіоналізації цілі почали мати більш професійний характер і більш професійну спрямованість. У 5 семестрі близькість між позиціями «Я тепер» і ідеалом професіонала відрізняється рисою «цілеспрямований»; у 6 семестрі – гуманний, «цілеспрямований», тактовний, працьовитий. Виявилася наступна тенденція: починаючи з 5 семестру йде зміна ідентичності з навчально-академічної на навчально-професійну, студент до якості цілеспрямований додає й такі, як гуманний, працьовитий, тактовний. Тобто, ця криза ідентичності є підставою для наступного розвитку професійної ідентичності. У навчально-професійній ідентичності з 5 до 9 семестру є перехід від навчально-академічної ідентичності до навчально-професійної.

У 10 семестрі криза ідентичності проявляється більше на якісному рівні, де процес ідентифікації спостерігається максимально за рисами «креативний» і «гуманний».

Отже, можна зазначити, що на 5 – 9 й на 10 семестрах спостерігається процес ідентифікації, що проявляється у тому, що в студентів 6 і 10 семестрів найближче розташована позиція «Я як професіонал тепер» і «ідеал професіонала», що свідчить про те, що прийнята суб'єктом близькість між ідеальною й «реальною Я-концепціями» є підставою для знаходження почуття професійної ідентичності й підставою для її наступного розвитку.

У 5 – 9 семестрі ми можемо говорити про навчально-професійну ідентичність, у 10 семестрі закладається професійна ідентичність.

Наступна група показників характеризує ставлення людини до змісту, умов професійної діяльності й професіоналізації загалом. У психології ці показники традиційно використовуються для оцінки задоволеності людини працею. Задоволеність працею, як відомо, буває загальною й парціальною. Остання характеризує різні сторони професійної діяльності: умови й зміст праці, рівень оплати, стосунки в колективі, можливості просування по службі й ін. З погляду розвитку професійної ідентичності, важливість цих аспектів діяльності може сильно змінюватися залежно від індивідуальних особливостей людини. Цей підхід вивчення професійної ідентичності моделює процес ідентифікації, що описується у рамках мотиваційного підходу до визначення ідентичності. Тут як провідний елемент професійної ідентичності виступає не ідеальна професійна *Я-концепція*, а уявлення людини про ідеальний мотиваційний потенціал професійної діяльності. На це уявлення проєктується уявлення людини про реальні можливості конкретної професійної діяльності, із задоволення потреб і створення умов для самореалізації. На підставі цієї процедури й відбувається формування професійної ідентичності професіонала.

Прийняття професії, як зазначається у роботі В. Д. Шадрікова, створює специфічну ситуацію включення людини в систему вимог і цінностей цієї професії, як суб'єктивні компоненти цієї ситуації виступають «готовність до праці», «трудова зрілість». Це, зі свого боку, породжує в людини спрямованість на підставі професійної діяльності, у ході якої відбувається зняття суперечностей між вимогами професії й можливостями людини, між цінностями, пов'язаними із професією і змістом мотиваційної сфери людини [16], [17]. Така ситуація може бути названа соціальною ситуацією професійного розвитку.

У міру становлення професіонала ця ситуація поступово трансформується, вичлененням в особистості фахівця все нових й нових компонентів, які вимагають розвитку. Є сенс говорити про деяку послідовність ситуацій професійного розвитку, що відбиває об'єктивну логіку освоєння конкретної професії.

За методикою «Прийняття професії», що діагностує такий критерій професійної ідентичності як ставлення людини до змісту, умов професійної діяльності й професіоналізації загалом, виявилось, що до 6 ($x=7,51$), а особливо 9 семестру ($x=7>24$) кількість критеріїв, що характеризують задоволеність працею, у студентів значно зменшується, порівняно з 2 ($x=10,04$) і 5 ($x=9,83$) семестрами. Найбільшу кількість критеріїв виділяють студенти 2 семестру ($x=10,04$) ($p=0,005$; $p=0,002$;

$p=0,008$; $p=0,008$). Тенденція до зменшення задоволеності працею спостерігається з 2 семестру до 6 семестру.

З параметра професійної ідентичності як ставлення людини до змісту, умов професійної діяльності й професіоналізації загалом, виявилося, що до 6 семестру спостерігається тенденція до зниження параметра прийняття професії. Зазначаються значні зміни професійних запитів студентів порівняно із студентами I курсу. Тенденція до зниження у 6 семестрі пов'язана з переходом від навчально-академічної ідентичності до навчально-професійної, уявлення студента-третьокурсника про професію, її зміст, умови діяльності змінюються з ідеальних на реальні. Ця закономірність пов'язана з першою ознайомлювальною педагогічною практикою в школі.

Таблиця 3

**Задоволеності працею студентів за тестом
«Прийняття професії» (середньостатистичний профіль)**

	I курс			3курс			5 курс		
	X	Q	Кв	X	Q	Кв	X	Q	Кв
Кількість	10,04	4,67	46,53	7,51	3,19	42,52	7,56	5,51	72,95
Обрано	2,46	3,07	125,0	2,74	2,27	82,66	2,5	1,95	77,91
Задоволеність працею	0,25	0,30	1,195	0,36	0,26	0,71	0,35	0,17	0,5

Кількість – кількість рис, виділених з метою прийняття професії.

Обрано – кількість рис, виділених у професії педагога.

У педагогічній професії студенти I курсу виділяють риси, які є в цій професії і які задовольняють їхні професійні запити: цікава (27,7%) пов'язана із спілкуванням(19. 3%). Але більша частина курсу (52,3%) не змогли виділити риси, наявні у педагогічній професії, що задовольняють їхні професійні запити.

На III курсі аналогічно відрізняється риса, що є в професії педагога, «цікава» (39,02%), «наявність гарного й дружного колективу» (29,3%), спілкування ж визначається студентами на 3 місці (24,4%). Знову спостерігається зниження кількості студентів, що не приймають професію педагога як таку, що задовольняє їхні професійні запити (12,2%).

На V курсі студентам, крім того, щоб робота була цікавою (29,7%), важливо, щоб прийнята професія була творчою (20,9%). Професія педагога не задовольняє 12,5% п'ятикурсників.

Отже, студенти всіх курсів виділяють єдиний ряд рис, що задовольняють їхні професійні запити і наявні у професії педагога: «цікава», «спілкування з іншими людьми». Але студенти кожного курсу виділяють ту рису, що відмінна від інших, але вагома для прийняття професії ними самими. На III курсі важлива наявність «гарного й дружнього колективу», наявність «науковості»; V курс виділяє важливою рису професії – це «творча». Ці зміни пов'язані з наявністю професійного досвіду, а саме виходом на практику, її тривалістю й вивченням спеціальних предметів, прямо пов'язаних з їхньою педагогічною діяльністю. Також цікава динаміка зміни кількості студентів, що не приймають професію педагога й не розглядають її як таку, що задовольняє їхні професійні запити. На I курсі найбільший відсоток студентів, що не приймають професію. На III курсі цей відсоток знижується й студентів, яких задовольняє професія педагога, стає більше. На V курсі відзначений високий відсоток студентів, що не приймають професію педагога, швидше за все пов'язаний із зміною орієнтації в професії.

У групі вчителів зі стажем роботи до п'яти років виділено ряд ознак, що пов'язані безпосередньо з виконанням професійних функцій. Виділяють такі риси, як відповідальна (29,7%), цікава (20,3%), спілкування з іншими людьми (32,1%), наявність гарного і дружнього колективу (37,7%), наявність «науковості» у професії не займає високого відсотку (7,8%), ще нижчий відсоток учителів, які обрали таку характеристик, як творчість (5,1%).

Якості, що відмінні від інших, але вагомими для прийняття професійними самими лежать в площині об'єктивних умов діяльності вчителя початкових класів і пов'язані з матеріальною базою професійної діяльності (бажання мати кращі підручники, технічні засоби навчання, досконаліші програми тощо).

Щоправда занепокоює те, що у вибірці наших досліджувальних вчителів початкових класів зі стажем п'ять років, високий відсоток тих, хто не приймає професію (11,3%), що пов'язано скоріше всього з відсутністю досвіду роботи та дефіцитом мотивації діяльності.

Література

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – Спб. : Питер, 2003. – 256 с.
2. Андрійчук І. П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19. 00. 07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. П. Андрійчук. – К., 2003. – 20 с.
3. Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 52 – 56.
4. Варбан М. Ю. Рефлексія професійного становлення в юнацькому віці / М. Ю. Варбан // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7. – С. 80 – 83.

5. Винославська О. В. Нормовідповідність і самоідентифікація в структурі ідентичності педагога / О. В. Винославська // Соціальна психологія. – 2006. – № 4 (18). – С. 113 – 119.
6. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : дис. доктора психол. наук : 19. 00. 01 / Жанна Петрівна Вірна. – Луцьк, 2004. – 437 с.
7. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е. П. Ермолаева // Психологическое обозрение. – М., 1998. – № 2. – С. 34 – 39
8. Зливков В. Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Л. Зливков // Соціальна психологія. – 2006. – № 5 (19). – С. 128 – 137.
9. Идентичность : хрестоматия / [сост. Л. Б. Шнейдер]. – М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та, 2003. – 272 с.
10. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М. : Академия, 2007. – 302 с.
11. Кривоконь Н. І. Роль професійної ідентифікації в процесі підготовки соціальних працівників / Н. І. Кривоконь // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [ред. С. Д. Максименко]. – К. : НЕВТЕС, 2001. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 123 – 126.
12. Кудрявцев Т. В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т. В. Кудрявцев, В. Ю. Шегурова // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 51 – 59.
13. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М. : Флинта : МПСИ, 1998. – 200 с.
14. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учебное пособие / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.

УДК 159. 9

Роман ХАВУЛА

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті аналізуються психологічні особливості юнацького віку та виокремлюється проблематика цінностей сучасної молоді. Розглядаються дослідження, які присвячені вивченню уявлень юнаків про батьківську сім'ю та виявленню ціннісних орієнтирів молоді.

Ключові слова: сім'я, цінності, батьківство, юнацький вік, формування ціннісних орієнтацій, батьківська сім'я.

The psychological peculiarities of the youth age are analysed and the problem of values of the present youth is distinguished in the article. The researches, devoted to